

מסע אל העבר

העולם המודרני במשבר

1870-1939

מדריך למורה

כתיבה ופיתוח: צוות היסטוריה

ניהול צוות היסטוריה: ד"ר קציעה אביאלי-טביביאן

תוכן עניינים

3	פתיחה.....
7	פרק א: האימפריאליזם המערבי באפריקה ובמזרח הרחוק.....
9	פרק ב: יהודי צפון אפריקה לנוכח האימפריאליזם הצרפתי.....
11	פרק ג: מלחמת העולם הראשונה – המלחמה הגדולה (1914–1918).....
12	פרק ד: עיצוב עולם חדש.....
14	פרק ה: הדמוקרטיה הוותיקות בשנות מבחן.....
15	פרק ו: פולין- מדמוקרטיה לדיקטטורה.....
17	פרק ז: איטליה - מדמוקרטיה לפשיזם.....
19	פרק ח: משטר טוטליטרי בברית המועצות.....
21	פרק ט: היהודים בברית המועצות בין שתי מלחמות עולם.....
23	פרק י: התערעורת השלום העולמי - מלחמת האזרחים בספרד.....
24	פרק יא: משברי התקופה משתקפים באמנות.....
26	פרק יב: מנדט בריטי בארץ ישראל.....
27	פרק יג: היישוב היהודי מאמצע המאה התשע עשרה ועד תחילת המנדט.....
29	פרק יד: עלייה והתיישבות בין מלחמות עולם.....
31	פרק טו: מוסדות וארגונים ביישוב.....
32	פרק טז: הסכסוך היהודי-ערבי בשנות העשרים והשלושים.....
34	פרק יז: היישוב בימי מבחן.....
35	מקורות לעיון והרחבה.....

פתיחה

ספר הלימוד **העולם המודרני במשבר, 1870 – 1939**, מיועד לתלמידי כיתה ט'. הספר מזמן סביבה לימודית עשירה המתחשבת בשונות הלומדים ומאפשרת רכישת מיומנויות ללימוד היסטוריה בעזרת ייצוגים מילוליים וחזותיים: מקורות, מפות, תמונות. לספר נילוה אתר תולדות www.toldot.cet.ac.il ובאמצעות מדוריו הוא מאפשר תהליכי הוראה למידה ברמות העמקה מגוונות ובמסגרות למידה שונות.

בספר על מרכיביו המגוונים מענה למטרות הוראת-למידת היסטוריה. בתחום הקוגניטיבי מוגדרות המטרות: הכרת אירועים, רכישת מושגים ומיומנויות, פיתוח חשיבה היסטורית (בעזרת הבחנה בין סיבה לתוצאה, בין דעה לעובדה, הסקת מסקנות). הנרטיב המוצג בפרקי הספר מסייע ללומד להכיר את התהליכים והאירועים, ולרכוש שמות ומושגים בהקשר לכך. מגוון התעודות וקטעי המחקר בכל פרקי הספר והשאלות שלצידם מאפשר פיתוח חשיבה היסטורית. הכרת האירועים והמושגים, הפקת מידע מן המקורות, קריאת המפות והתמונות יוצרים אצל הלומד בסיס ידע המזמן עיון ביקורתי וטיפוח השיפוט של אירועים היסטוריים המוצגים בספר.

מתוך הבנה כי חקירת מקורות היסטוריים היא אחד המאפיינים המרכזיים של היסטוריה שולבו בספר מקורות רבים. הם תורמים למפגש בלתי אמצעי עם רוח התקופה בהיותם כתובים בלשון התקופה, ובמושגיה. המקורות מקלים על התפיסה ועל ההבנה של אירועים ותפיסות עולם בכך שהם הופכים ידיעה מופשטת לממשית או שהם מדגימים בעיה או תופעה. הדיון במקורות נועד ליצור את ההבנה כי ההיסטוריוגרפיה אינה מספרת סיפור אחד שיש לו משמעות אחידה, אלא רצף של סיפורים אפשריים המעניקים פרשנות שונה לאותה תופעה. לימוד באמצעות מקורות היסטוריים מזמן כלים לפיתוח חשיבה היסטורית וביקורתית המבוססת על טיעונים ונימוקים, ומעודד חשיבה אמפטית המאפשרת לגלות סובלנות כלפי עולם ערכים ואמונות של השונה והאחר ולהבינו מנקודת מבטו.

הטקסטים החזותיים מחזקים את המילוליים, או מציגים תמונת מבט נוספת על האירועים ההיסטוריים. התמונות מעוררות רגשות ומחשבות. הן יכולות לשמש פתיח לדיון, או לתרום לבניית שיפוט ערכי. המפות הן טקסט חזותי שנועד להציג את האזורים בהם התרחשו האירועים ועשוי גם להמחיש תהליך. באמצעות המפות ניתן להקנות לתלמידים מיומנות של קריאה והמללה של מפה היסטורית.

הספר מאפשר להשיג את המטרות הערכיות של הוראת-למידת היסטוריה ובכללם: טיפוח השיפוט של אירועים היסטוריים, טיפוח היכולת לבחון את עמדתו של האחר מנקודת מבטו מתוך ההכרה כי קיימות נקודות ראות שונות לאירועים היסטוריים, וטיפוח רגש ההזדהות עם ההיסטוריה הלאומית. נושאי הלימוד בספר מאפשרים עריכת דיונים שיתרמו לפיתוח עולם ערכים ולביסוס השקפת עולם מנומקת, במיוחד כאשר על הפרק עומדים ערכים המקיימים דיאלוג עם ערכים בני זמננו.

מרכיבי חומרי הלמידה בספר והמלצות לדרכים לשילובם בתהליכי הוראה-למידה:

המרכיב	מאפיינים ומטרות	שילוב בתהליך הוראה-למידה
ציר זמן	<p>בפתח כל יחידה מוצג ציר זמן. ציר הזמן מציג אירועים מרכזיים בתקופה שהיחידה דנה בהם – חלקם מן ההיסטוריה הכללית וחלקם מן ההיסטוריה של עם ישראל.</p> <p>הערה: על הציר מצוינים באות אפורה אירועים שאינם שייכים לנושאי היחידות, אבל הם מאירים אירועים היסטוריים משמעותיים שהתרחשו בתקופה.</p> <p>על הציר מצוינים כמה תאריכים. הלומד מוזמן להוסיף אירועים לפי בחירתו והדבר יסייע לו להבנות את מושג הזמן.</p>	<p>טרום למידה – מיקוד מסגרת הזמן שהיחידה עוסקת בה.</p> <p>במהלך הלמידה – בניית ציר זמן סינכרוני.</p> <p>לאחר הלמידה – לסיכום ולחזרה.</p> <p>הצעה לפעילות</p> <p>בחירת כמה אירועים חשובים מהיחידה ושילובם בציר הזמן:</p> <p>א. פעילות אישית.</p> <p>ב. בקבוצות – דיון לגיבוש ציר זמן קבוצתי.</p> <p>ג. במליאה – השוואה בין צירי הזמן השונים ודיון במשמעות ההבדלים.</p>
סיכום	<p>בסיום כל פרק מופיע סיכום הכולל את המידע הבסיסי - מושגים, תופעות ותהליכים חשובים - שפרקי היחידה עוסקים בהם.</p>	<p>א. לבחירה - אם הפרק הוא פרק רשות והחלטתם לא להעמיק בו תוכלו להיעזר בקריאת הסיכום – המקשר בין הפרקים השונים.</p> <p>ב. טרום למידה – הסיכום יכול לשמש במסגרת למידה מטרימה – לימוד ראשוני מכליל על הנושא הנידון בפרק.</p> <p>ג. לאחר הלמידה – לסיכום עם סיום לימוד הנושא.</p>

המרכיב	מאפיינים ומטרות	שילוב בתהליך הוראה-למידה
תעודות וקטעי מחקר	<p>התעודות וקטעי המחקר מאפשרים:</p> <p>א. התנסות במיומנויות היסוד של לימוד היסטוריה.</p> <p>ב. הכרת תקופה במושגיה ובאווירתה.</p> <p>ג. למידת חקר.</p> <p>ד. ראיית תופעה היסטורית מנקודות מבט שונות.</p> <p>ה. קריאה ביקורתית של מקורות</p>	<p>א. איסוף המידע, ניתוחו והבנתו באמצעות שאלות העזר המלוות את התעודות.</p> <p>ב. ביסוס מיומנות קריאת תעודות: מי כתב? מתי? היכן? מדוע? מה הרעיון המרכזי?</p> <p>ג. הבנת השוני בין תעודה לבין קטע מן המחקר.</p>
מקורות חזותיים	<p>תמונות</p> <p>א. מהוות מקור מידע וממחישות את אירועי התקופה.</p> <p>ב. מסייעות ביצירת דימוי חזותי לתקופה ולאירועים הנלמדים.</p> <p>מפות ותרשימים</p> <p>המפה ההיסטורית ממחישה את האזורים שהאירועים והתהליכים התרחשו בהם.</p> <p>המידע במפה הוא מופשט ומיוצג בסמלים ולכן חלק מהתלמידים מתקשים בפענוחו.</p> <p>קריקטורות</p> <p>הקריקטורה משמשת מקור מידע ומסייעת לבחון הלכי רוח בתקופה.</p> <p>טבלות ותרשימים</p> <p>א. מאפשרים לבחון בעיות היסטוריות בכלים המאפשרים כימות.</p> <p>ב. מאפשרים הסקת מסקנות.</p> <p>ג. משמשים בסיס להעלאת שאלות ובעיות.</p>	<p>טרום למידה (תמונות) – הרחבת הסקירה המרפרפת.</p> <p>תמונות, מפות, תרשימים וקריקטורות – מלבד היותם מקורות היסטוריים, הם מאפשרים להיענות לשונות התלמידים: שאלות העזר המגוונות, המלוות את רוב המקורות, מאפשרות בחירה והתאמה לתלמידים שונים.</p> <p>הצעות לשאלות מנחות לתמונות:</p> <p>א. מהו נושא התמונה? שימו לב לכותרת.</p> <p>ב. אילו פרטים ניתן לזהות בתמונה?</p> <p>ג. מה מספרת התמונה?</p> <p>ד. מה מוסיפה התמונה על המידע הכתוב?</p> <p>טרום למידה (מפות) – סקירת המפות בפרק תוך השוואה ביניהן – להתרשמות כללית.</p> <p>הצעות לפעילויות ולשאלות למפות:</p> <p>א. פענחו הכותרת, המקרא והסמלים.</p> <p>ב. מהו המידע העולה מן המפה? (נושא, זמן, מקום).</p> <p>ג. אילו מסקנות אפשר להסיק מן המפה?</p> <p>ד. כיצד המידע שהוסק מתקשר לכתוב בטקסט? (מוסיף, מדגים וכו').</p> <p>טרום למידה (תרשימים) – התרשמות, העלאת השערות.</p> <p>במהלך הלמידה – המחשה מספרית וכמותית, המחשת הגודל; ביסוס הטקסט המילולי; אימות השערות והפרכתן.</p>
שמות ומושגים	<p>בצדי העמודים מופיעים הסברים על מושגים ומונחים שנלמדו בעבר אשר מסייעים להבנת הטקסט, או מושגים חדשים.</p>	<p>השלמת פערי מידע והעלאת מידע קיים.</p>
כדאי לדעת	<p>קטעי מידע המצביעים על תופעות ומושגים הקיימים בימינו ואשר מקורם בתקופה הנלמדת.</p> <p>רוב הקטעים מתייחסים לנושאים העשויים לעורר את סקרנותו של הלומד.</p>	<p>טרום למידה - הפנייה לפריט מסוג זה כפתיח.</p> <p>במהלך הלמידה – להרחבת הנושא הנלמד או להצגת נקודת מבט נוספת.</p>

שילוב בתהליך הוראה-למידה	מאפיינים ומטרות	המרכיב
<p>א. אפשר לשלב חלק מהפעילויות בנושאים לדיון בכיתה במהלך הלמידה ובסיכום.</p> <p>ב. אפשר להסתייע בפעילויות להכנת מבחן.</p>	<p>פעילויות מופיעות לאורך כל הספר:</p> <p>א. שאלות עזר הנלוות למקורות.</p> <p>ב. בסיום פרקים – לחזרה ולדיון מגוון הפעילויות מאפשר בחירה והתאמה ללומדים שונים ובמסגרות שונות: יחיד, זוגות, קבוצות, מליאת הכיתה. מקצתן נושאות אופי עיוני ואחרות – אופי יצירתי.</p> <p>ג. בפעילויות מיון שונות נעשה שימוש בביטויים: היבט, תחום, תחומי חיים. השימוש בכמה ביטויים בא להקנות מיומנויות מיון ותובנה כי למרות המיון לתחומים או תחומי חיים אין דיכוטומיה מלאה אלא יש קשר בין הפוליטי לחברתי, בין הדתי לחברתי וכו' – עניין המובע בביטוי היבט.</p>	<p>פעילויות</p>
<p>א. הגדרת שמות ומושגים.</p> <p>ב. איתור מידע במהלך הכנת עבודה, חזרה והכנה למבחן.</p> <p>ג. פיתוח יכולת שימוש במפתח.</p> <p>ד. בחינת מושג כמקשר בין חברות שונות לתקופות היסטוריות.</p> <p>ה. זיהוי מושגים הנמצאים בשימוש כיום ובחינת מאפייניהם בתקופות היסטוריות.</p>	<p>שמות ומושגים מרכזיים בספר מסודרים בסדר אלפביתי.</p> <p>המפתח מאפשר: בניית מושג על ידי ליקוט מידע מצטבר. פיתוח יכולת לשימוש מושכל בתוכני הספר.</p>	<p>מפתח</p>

הצעות להוראה וללמידה

פרק א: האימפריאליזם המערבי באפריקה ובמזרח אסיה

פעילות מקדימה

- א. **בירור מושג**: הבנת המושג אימפריאליזם - בתרגום המילולי שלו ובמשמעויות המוכרות לתלמידים מידע קודם.
- ב. **הפקת מידע מכותרות הפרק, ודיון בשאלה**: איזו תמונה מצטיירת מן הכותרות אודות האימפריאליזם מנקודת מבט אירופית ומנקודת מבטם של העמים הכבושים?
- ג. **קריאת מפה**: מפה 1, האימפריאליזם האירופי בשטחי אסיה ואפריקה. הכרת האזורים באפריקה ובמזרח אסיה עליהן השתלטו המדינות המערביות, וזיהוי המדינות שהשתתפו במרוץ האימפריאליסטי.
- ד. **דיון בשיר**: שירו של ר' קיפלינג "משא האדם הלבן": הבנת הרעיונות העולים מן השיר לגבי הדרך שבה תופס האדם הלבן את תרבותו ואת תרבותם של העמים המקומיים, ודיון על ייעודו של האדם הלבן לפי קיפלינג. מומלץ להתייחס לדמותו של הכותב, ליצירתו ולדעותיו, ולדון בשאלת השיר כמקור היסטורי.

נושא לדיון: מה היו הגורמים לאימפריאליזם ומה הייתה השפעתו על עמי אסיה ואפריקה ועל המדינות האירופיות ועמיהן?

- א. **במליאת הכיתה**: הצגת הגורמים לאימפריאליזם. מיון הגורמים להיבטים (תחומי חיים) והצגתו בטבלה. אפשר לרכז את המידע בטבלה.
- ב. **פעילות בקבוצות**: בחינת ההשפעות של האימפריאליזם על מדינות אירופה ועל אפריקה ומזרח אסיה.

הצעה א:

- הכיתה תתחלק ל-2 קבוצות - מחצית אחת תדון בהשפעות האימפריאליזם על אירופה, והמחצית האחרת תדון בהשפעותיו על עמי מזרח אסיה.
- כל קבוצה תעבד את המידע בעזרת מיפוי.
- כל קבוצה תציג את המיפוי שהכינה במליאת הכיתה בליווי הסברים.
- לסיכום ייערך דיון בין נציגי הקבוצות על האימפריאליזם, הישגיו ומחיריו מנקודת מבט אירופית ומקומית.

הצעה ב:

- בחינת האימפריאליזם מנקודות ראות שונות על ידי דמויות שונות:
- הכיתה תתחלק ל-2 קבוצות - מחצית אחת תייצג את האירופים, והמחצית האחרת תייצג את אוכלוסיית הילידים.

- כל קבוצה תבחר דמות שתייצג את עמדתה כלפי האימפריאליזם. לדוגמה: סוחר אירופי, גיאוגרף חוקר, פקיד ממשלתי אירופי, איש כנסייה, בעל מכרות זהב, יליד המשרת בבית משפחה אירופית, יליד פועל מכרות, פקיד מקומי שלמד בבית ספר במתכונת אירופית, ראש שבט, פועל בבית חרושת אירופי.

- כל קבוצה תתאר את העבודה, אורח החיים, התרבות והחינוך של הדמות שבחרה, ואת עמדתה ביחס לאימפריאליזם. כמו כן תבחר את נציגה לדיון.
- במליאת הכיתה ייערך דיון בין נציגי הקבוצות בנושא: האימפריאליזם, הישגיו ומחיריו מנקודת מבט אירופית ומקומית.

פעילות סיכום

- א.הכנת תשבץ/ טריוויה:** בו ישולבו שמות ומושגים הקשורים לנושא האימפריאליזם.
- ב. דיון:** המירוץ האימפריאליסטי העלה בעיות מוסריות ערכיות. מהן? מה עמדתכם בשאלות אלו?
- ג. חקר:** בחרו שלוש מדינות אפריקה שהיו תחת שלטון מדינה אירופית היעזרו במקורות מידע וציינו: מתי זכו לעצמאות? מה היו הנסיבות שהובילו לכך? האם השפעת האימפריאליזם ניכרת בהן גם בימינו?

פרק ב : יהודי צפון אפריקה לנוכח האימפריאליזם הצרפתי

פעילות מקדימה

- א. הפקת מידע מכותרות הפרק ודיון בשאלה : על פי הכותרות, באילו תחומי חיים חלו שינויים בחיי היהודים בשלטון צרפתי?
- ב. קריאת מפה : מפה 2, האימפריה העות'מאנית במהלך המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 : התלמידים יכירו את האזורים בצפון אפריקה ואת התהליך שעברו במעבר משלטון האימפריה העות'מאנית, לשלטון צרפתי. על פי המפה, דיון בשאלה : מה היו המניעים שדחפו את צרפת להשתלט על אזור צפון אפריקה?

נושא לדיון: מה היו השינויים שחלו בחייהם של היהודים בצפון אפריקה תחת שלטון צרפתי? א. במליאת הכיתה: איסוף נתונים על השינויים שחלו במדינות צפון אפריקה תחת שלטון צרפתי

דוגמאות :

- מעמד אזרחי : מתן אזרחות צרפתית לתושבי אלג'יריה ב-1870.
- תשתיות ותעבורה : חברות אירופיות קיבלו זיכיונות לפיתוח תחבורה עירונית ציבורית, לשיפור הנמלים ולהפעלת קווי רכבת. אספקת מים, גז וחשמל.
- עיור : בערים העתיקות נבנו אזורים חדשים בסגנון אירופי והוקמו בהן מבנים חדשים שתוכננו על ידי אדריכלים צרפתים.
- חינוך : הוראה בשפה הצרפתית, הכנסת תוכניות לימוד של צרפת במקצועות כמו היסטוריה וגיאוגרפיה, הקניית השכלה כללית, חיקוי סגנון החיים האירופי באופנת לבוש ובילוי.

ב. בקבוצות: מיפוי התחומים בהם חלו שינויים בחיי היהודים והדגמת השינויים.

באלג'יריה :

- האוטונומיה הקהילתית : צמצום סמכויות בתי הדין של הקהילה ; מינוי ראש הקהילה על ידי השלטון לשנה בלבד, וב-1836 ביטול תפקידו ; הקמת קונסיסטוריות ב-1845 והכפפתן לקונסיסטוריה המרכזית של יהודי צרפת ב-1867.
- מעמד אזרחי : פקודת כרמייה – 1870, ומשמעותה ; התגברות גילויי האנטישמיות.

בתוניסיה :

- מעמד אזרחי : הענקת אזרחות הדרגתית ומוגבלת

במרקו :

- לא הוענקה אזרחות צרפתית.

תהליכים גנריים בקרב היהודים צפון אפריקה בשלטון צרפתי :

- תהליכי עיור
- השתלבות בכלכלה המודרנית והבין-יבשתית
- מעבר למקצועות חופשיים
- חינוך מודרני – כ"ח.
- תהליך חילון בקרב הצעירים ואימוץ תרבות וסגנון חיים צרפתיים.

פעילות סיכום

א. **דיון:** האם נכון לטעון כי השלטון הצרפתי שינה את דמות הקהילה היהודית בצפון אפריקה?

ב. **דיון:** התקרבות היהודים אל השלטון הקולוניאלי הצרפתי גרמה למתיחות בין היהודים לבין שכניהם המוסלמים. מדוע? אלו אירועים מעידים על מתיחות זו?

פרק ג: מלחמת העולם הראשונה - המלחמה הגדולה (1914 - 1918)

פעילות מקדימה

- א. קריאת מפה:** מפה 5, הגושים היריבים במלחמת העולם הראשונה, 1914 - 1918, הכרת הגושים המרכזיים, הסבר המושג מלחמת עולם.
- ב. קריאת תמונות:** עיון בתמונות הפרק ושיחה על השאלה: מה מאפיין את המלחמה על פי התמונות. בעזרת התמונות ניתן להסביר מושגים כגון: מלחמת חפירות, גיוס העורף, מלחמת תעמולה.
- ג. הפקת מידע מכותרות הפרק, ודיון בשאלות:** על פי הכותרות, מהן החזיתות המרכזיות של המלחמה? אילו אירועים מבטאים מפנה במלחמה?
- ד. ציר זמן:** בניית ציר זמן המציג את האירועים המרכזיים שהתחוללו בעת המלחמה, 1914 - 1918.

נושא לדיון: מדוע מלחמת העולם הראשונה נחשבת למלחמה טוטאלית?

א. בזוגות: ליקוט מידע אודות הגורמים למלחמת העולם הראשונה, ומיונם להיבטים (תחומי חיים).

- היעזרו במפות: מפה 3, אזור אלזס לורן; מפה 4, קבוצות אתניות בשטחי הקיסרות האוסטרו-הונגרית והבלקן, 1908.

ב. במליאת הכיתה: דיון על מאפייני מלחמת העולם הראשונה.

דוגמאות: כלכלת מלחמה, עורף מגויס, כניסת נשים למעגל העבודה בכל תחומי החיים, חידושים טכנולוגיים בפיתוח הנשק ובחימוש, פנייה לדעת הקהל, תעמולה וקריקטורות, מלחמת חפירות, גיוס חובה, גיוס ממושך, תחושת חוסר תכלית – "השנים האבודות".

פעילות סיכום

א. דיון: מהי מלחמה טוטאלית? ומה גרם להגדרת מלחמת העולם הראשונה מלחמה טוטאלית? קראו קטע מן המחקר על המלחמה הטוטאלית, י'. הרכבי.

ב. הכנת טריוויה/ תשבץ: ובהם שמות ומושגים הקשורים במלחמת העולם הראשונה.

ג. עיצוב כרזה: המביעה רגשות או מחשבות אודות המלחמה.

ד. שמות המלחמה: דיון בשמות השונים של המלחמה:

- מלחמת העולם הראשונה נקראת מלחמת הלאומים. מדוע? (התייחסו להשפעת המאבקים הלאומיים על פרוץ מלחמת העולם הראשונה).
- המלחמה מכונה המלחמה הגדולה – מתי ניתן לה שם זה? על מה הוא מעיד? מתי החלו לכנותה מלחמת העולם הראשונה?

פרק ד: עיצוב עולם חדש

פעילות מקדימה

- א. קריאת מפות:** מפה 6, מדינות אירופה לאחר הסכמי השלום של מלחמת העולם הראשונה. והשוואתה למפה 5, הגושים היריבים בימי מלחמת העולם הראשונה. ודיון בשאלה מהם השינויים שחוללה המלחמה באירופה. מפה 8, אזורי מנדט במזרח התיכון, ודיון בשאלה מהו השנוי שהתחולל במזרח התיכון בהשפעת המלחמה. בעקבות קריאת המפות דיון בשאלה כיצד מבטאות המפות את ניצחון עקרון הלאומיות?
- ב. דיון:** מה מבטא שם הפרק: עיצוב עולם חדש? איזה מידע בכותרות הסעיפים הפסקאות מבטא את שם הפרק.

נושא לדיון: כיצד עצבו ההשקפות המדיניות והאינטרסים של המדינות המנצחות את הסכמי השלום שלאחר מלחמת העולם הראשונה?

- א. במליאת הכתה:** דיון בשאלה מה היו השיקולים הפוליטיים של מנהיגי המדינות המנצחות בועידת ורסאי? כיצד שיקולים אלה באו לידי ביטוי בחוזה ורסאי? וסיכום המידע בטבלה:

המדינה	שם הנציג	העמדה כלפי גרמניה	הדרישות בועידת השלום
ארצות הברית			
בריטניה			
צרפת			
איטליה			

- ב. בזוגות:** מה מיוחד בהקמת חבר הלאומים? מה המטרות שהציב לעצמו? **ג. דיון:**

- האם הקמת ארגון בינלאומי סותרת את רעיון הלאומיות או מחזקת אותו? רצוי לציין כי הארגון מעמיד בבסיסו את זכויות האדם והאזרח. עם זאת מטרתו להגן באופן קולקטיבי על שלמותה ועל ריבונותה של כל מדינה החברה בו.
- מהם העקרונות האוניברסאליים ומהם העקרונות הלאומיים המוצאים את ביטויים בפעילות חבר הלאומים ובמוסדותיו?
  - העקרונות האוניברסאליים: שוויון בין כל המדינות החברות; פתרון סכסוכים בדרכי שלום (בית הדין הבינלאומי בהאג); דאגה למגזרים חלשים (הועדה לענייני פליטים, לענייני מיעוטים לאומיים); הגנה על זכויות חברתיות (ארגון הבריאות הבינלאומי, ארגון העבודה הבינלאומי).

- העקרונות הלאומיים: הבטחת שלמותה הטריטוריאלית וריבונותה של כל מדינה; סמכות ועדת המנדטים; סמכות הוועדה לענייני מיעוטים לאומיים.

פעילות סיכום

א. דיון בשאלות:

- האם היה לחוזה ורסאי סיכוי להביא שלום בעולם?
- האם היה ביכולתו של חבר הלאומים להתמודד עם המטרות שהציב לעצמו?
ב. כרזה: עיצוב כרזה לחבר הלאומים.
- **ג. דיון:** אילו ארגונים בינלאומיים פועלים בימינו ומהם תחומי פעילותם? במה הם דומים לחבר הלאומים ובמה הם שונים ממנו?

פרק ה: הדמוקרטיה הוותיקה בשנות מבחן

פעילות מקדימה

א. ברור מושג: דמוקרטיה וותיקה. מי הן המדינות הללו? מה הייתה מעורבותן במלחמה ובועידת ורסאי?

נושא לדיון: בפני אילו מבחנים עמדו המדינות הדמוקרטיות לאחר המלחמה וכיצד התמודדו עמם?

א. בזוגות: קריאת הפרק וריכוז המידע בטבלה:

• הדמוקרטיה הוותיקה באירופה

היבט \ תחום חיים	צרפת	דרכי התמודדות	בריטניה	דרכי התמודדות
כלכלי				
פוליטי				
חברתי				

• הדמוקרטיה האמריקנית

היבט	הקושי	דרכי התמודדות
כלכלי		
פוליטי		
חברתי		

ב. במליאת הכתה: דיון בשאלות

- מה היו הבעיות המשותפות של המדינות שהשתתפו במלחמה? במה שונה מצבה של הדמוקרטיה האמריקנית לאחר המלחמה ממצבן של בריטניה וצרפת?
- כיצד השפיעה המלחמה על כלכלת ארצות הברית ועל כלכלת אירופה? כיצד המשבר בארצות הברית גרם למשבר עולמי?
- האם המשברים בבריטניה, צרפת וארצות הברית ערערו את המשטר הדמוקרטי? נמקו.

פעילות סיכום

א. ציר זמן: בניית ציר זמן המציג את האירועים המרכזיים שהתחוללו בארצות הברית בין השנים 1919-1933, והסבר כיצד אירועים שהתרחשו בארצות הברית השפיעו על מדינות אירופה.
 ב. קריאת תמונה: בחירת תמונה אחת מן הפרק הממחישה את המשברים איתם התמודדו האזרחים בדמוקרטיה הוותיקה לאחר המלחמה, והנמקת בחירתה.

פרק ו: פולין - מדמוקרטיה לדיקטטורה

פעילות מקדימה

א. ברור מושגים: דמוקרטיה, דיקטטורה, מדינת לאום, מיעוטים לאומיים.
ב. הפקת מידע מכותרות הפרק, ודיון בשאלה: מה המידע העולה מן הכותרות באשר לקשייה של פולין העצמאית?

ב. קריאת מפות: מפה 6, מדינות אירופה לאחר הסכמי השלום של מלחמת העולם הראשונה. והשוואתה למפה 5, הגושים היריבים בימי מלחמת העולם הראשונה. ודיון בשאלה: כיצד נקבעו גבולותיה של פולין? אלו בעיות עלולות להתעורר כתוצאה מכך? התייחסו לתעודות, ארבע עשרה הנקודות של הנשיא וילסון, וחווה ורסאי – בהקשר להקמת פולין.

נושא לדיון: עם אילו קשיים התמודדה פולין לאחר המלחמה, וכיצד השפיעו קשיים אלה על מצב היהודים במדינה?

א. בזוגות: ליקוט מידע מן הפרק באשר לקשיים בפולין – כמדינת לאום דמוקרטית שהוקמה לאחר המלחמה. ניתן לרכז את המידע בטבלה. לדוגמה:

מאפיין	מהות הקושי	דרכי התמודדות
הרכב האזרחים		
מצב פוליטי (פנימי)		
מצב כלכלי		
מדיניות חוץ		

ב. במליאת הכיתה: דיון בשאלות

- מהי הבעיה הקשה ביותר איתה התמודדה פולין? נמקו.
- מדוע ההתמודדות של פולין כמדינת לאום דמוקרטית חדשה עם הקשיים, קשה יותר בהשוואה להתמודדות המדינות הדמוקרטיות הוותיקות (פרק ה).

ג. במליאת הכיתה: דיון בשאלה כיצד השפיעו הבעיות איתן התמודדה פולין על מצבם של היהודים?

- ברור מעמדם של היהודים על פי חוזה המיעוטים.
- בחינת מגמות של שילוב היהודים במדינה ומגמות של דחיקתם.

ניתן לסכם את המידע בטבלה. לדוגמה:

תוצאות הדחיקה	תוצאות השילוב	מגמת שילוב היהודים בפולין	מגמת דחיקת היהודים מפולין
		*קבלת חוזה המיעוטים, ומתן שוויון זכויות אזרחי. *היתר פעילות פוליטית והקמת מפלגות. *השתתפות בסיים ונקיטת יוזמה להקמת גוש המיעוטים. *היתר למימוש אוטונומיה תרבותית.	*דחיקה מחיי הכלכלה על ידי חקיקה, מניעת קבלת אשראי, ודחייה ממשרות ממשלתיות. *גילויי אנטישמיות ואלומות: אנדנציה, ספסלי הגטו, חרם על חנויות.

פעילות סיכום

א.דיון: בשאלות

- עם אילו בעיות מרכזיות מיוחדות התמודדו יהודי פולין?
- האם יישום חוזה המיעוטים במדינת לאום חדשה, היה בבחינת כישלון צפוי?
- האם החלטות חוזה ורסאי באשר להקמת פולין העצמאית, הובילו להפיכתה המהירה מדמוקרטיה לדיקטטורה?

ב.הכנת ראיון: נסחו שאלות לראיון עם יהודי אזרח פולין העצמאית ב-1920, ושאלות לראיון עם יהודי אזרח פולין העצמאית ב-1937? מה ההבדל בין השאלות שתציגו?

פרק ז: איטליה - מדמוקרטיה לפשיזם

פעילות מקדימה

- א. ליקוט מידע:** בעזרת פרקים ג, ד בספר ובעזרת מקורות מידע התייחסו לנושא: איטליה במלחמת העולם הראשונה ובוועידת השלום (מתי הצטרפה למלחמה? לאיזה גוש? מה היו דרישותיה? מה הייתה עמדתה בוועידת השלום?)
- ב. בקריאת תמונות:** בחירת תמונה מן הפרק המעידה על הדמוקרטיה באיטליה ותמונה המעידה על הנסיגה מן הדמוקרטיה.

נושא לדיון: מה היו הגורמים לצמיחת הפשיזם באיטליה? מה היו עקרונותיו?

- א. בקבוצות:** ברור הגורמים שהובילו לעליית הפשיזם ולדחיקת הדמוקרטיה ומיונם להיבטים: לאומיים, פוליטיים כלכליים.
- ב. במליאת הכיתה:** דיון בשאלות: כיצד הובילה המציאות באיטליה בראשית שנות העשרים את קריסת הדמוקרטיה וצמיחת הפשיזם? בחנו את המצב במדינה לאחר המלחמה והנסיבות שסייעו בידי המנהיג לתפוס את השלטון.
- ג. במליאת הכיתה:** סיעור מוחין והעלאת השערות לגבי משמעות סמל הפשיזם.
- ד. במליאת הכיתה:** דיון בעקרונות הפשיזם. לדוגמה:
- רעיונות מרכזיים: המדינה והאומה עומדים מעל הכל, והם חשובים יותר מן הפרט ומקבוצות חברתיות. קידוש המלחמה והאלימות כשומרות על חיוניות העם. התנגדות לפציפיזם.
  - המנהיג: הדוצ'ה – אב האומה, גיבור האומה, פולחן אישיות.
  - הפרט: חסר חשיבות, עליו להקריב את חייו למען המדינה.
  - המדינה: חזקה, גדולה, דורשת מהפרט גבורה והקרבת החיים למענה.
  - דרכי הפעולה של המשטר: כיבושים, מלחמות, אלימות פנימית, טרור, הערצת הכוח, חינוך, הזדהות עם העבר (האימפריה הרומית).

פעילות סיכום

- א. דיון:** מהן הסכנות הטמונות במשטר פשיסטי – לפרט במדינה, למדינה, למדינות העולם?
- ב. השוואה:** בין עקרונות הפשיזם לעקרונות הדמוקרטיה. דוגמה:

עקרונות הפשיזם	עקרונות הדמוקרטיה	
המדינה מעל לכול	המדינה ככלי לשירות כלל האזרחים	המדינה
מורם מעם, יחיד סגולה	נציג העם	המנהיג
חסר ערך, מחויב לפעול למען המדינה	היחיד במרכז, פעיל ומשתתף בהכרעות גורלו האישי וגורל המדינה	הפרט
כלכלה ריכוזית, מכוונת ידי השלטון	כלכלה ליברלית	הכלכלה
המלחמה ערך עליון	השלום ערך אנושי ומוסרי	המלחמה

- ג. חיבור:** כתיבת חיבור מה בין חיים במשטר דמוקרטי לחיים במשטר פשיסטי.

פרק ח: משטר טוטליטרי בברית המועצות

פעילות מקדימה

- א. ברור מושגים:** המופעים בכותרת הפרק - משטר טוטליטרי, ברית המועצות.
- ב. קריאת מפות:** מפה 6, מדינות אירופה לאחר הסכמי השלום של מלחמת העולם הראשונה. והשוואתה למפה 5, הגושים היריבים בימי מלחמת העולם הראשונה. ודיון בשאלה: מהם השינויים שחלו בגבולותיה של ברית המועצות כתוצאה ממלחמת העולם הראשונה?
- ג. ליקוט מידע:** בעזרת פרקים ג', ד' בספר ובעזרת מקורות מידע התייחסו לנושא: רוסיה במלחמת העולם הראשונה (מתי הצטרפה למלחמה? לאיזה צד? מתי פרשה? מדוע? כיצד השפיעה פרישתה על הצדדים הלוחמים?)

נושא לדיון: מה הם מאפייני השלטון הטוטליטרי וכיצד באו לידי ביטוי בברית המועצות בהנהגת סטלין?

- א. בזוגות:** ליקוט מידע אודות השינויים שחלו בברית המועצות בשנים 1917 – 1928. ניתן לרכז את המידע בטבלה. לדוגמה:

היבט	עד פברואר 1917	מפברואר 1917	1918 – 1921	1921 – 1918
משטר ושלטון	מונרכיה- שלטון צארים מבית רומאנוב	מהפכה דמוקרטית	דפוס של שלטון טוטליטרי: מפלגה אחת, מנהיג אחד, משטרה חשאית	מלחמת אזרחים
מדיניות חוץ	השתתפות במלחמת העולם הראשונה לצד מדינות ההסכמה	דצמבר 1917: שיחות שלום עם גרמניה	מדיניות חוץ	מרס 1918: הסכם ברסט- ליטובסק ויציאה מן המלחמה. מלחמה בגבול פולין הקמת הקומינטרן
כלכלה	בעיקר כלכלה אגררית, תהליכי תיעוש	קומוניזם הלאמת אמצעי הייצור	כלכלה	
דת	הדת השלטת: הנצרות הפרובוסלבית	איסור פולחן רדיפת כהני	דת	מוסדות דת; דת; ביטול דת

- ב. במליאת הכיתה:** דיון בשאלה במה הייתה שונה ברית המועצות בשנת 1928 מרוסיה שלפני מהפכת אוקטובר?
- ג. במליאת הכיתה:** דיון בשאלה מאפייני המשטר הטוטליטרי בברית המועצות. ניתן להתייחס למאפיינים השונים. לדוגמה:
- המנהיג – מזכיר המפלגה.
  - הפרט – מגויס להגשמת המהפכה.
  - דרכי הפעולה של המשטר – הלאמה רכוש פרטי, אלימות, טרור, רצח, הפעלת מחנות עבודה.
  - הכלכלה- הלאמה, תוכניות חומש, חינוך מחדש.

פעילות סיכום

- א. **דיון:** אילו מאפיינים של המשטר הטוטליטרי התקיימו בברית המועצות? בדיון רצוי להתייחס ליסודות הבאים: אידאולוגיה מרכזית רשמית, שליטה בכל תחומי החיים, מפלגה אחת, מנהיג חזק, משטרה חשאית, כלכלה ריכוזית.
- ב. **הכנת ראיון:** נסחו שאלות לראיון עם סטלין אודות מדיניותו בברית המועצות.
- ג. **קריאת תמונות:** בחרו מן הפרק שתי תמונות המבטאות את המשטר הטוטליטרי שהנהיג סטלין ונמקו את בחירתכם.

פרק ט: היהודים בברית המועצות, 1919 – 1939

פעילות מקדימה

א. הפקת מידע מכותרות הפרק, ודיון בשאלה: מה המידע העולה מן הכותרות באשר לשינויים שחלו במעמדם של היהודים בברית המועצות?

נושא לדיון: כיצד השפיעו השינויים שחלו בברית המועצות על אזרחיה היהודיים בשנים 1917 - 1939?

א. בזוגות: ליקוט מידע מן הפרק אודות השינויים בחיי היהודים.

ב. במליאת הכיתה: דיון בשינויים וריכוזם בטבלה. לעיסוק בשינויים שחלו בברית המועצות היעזרו בפרק ח'. לדוגמה:

היבטים	שינויים שחלו בברית המועצות	השפעת השינויים על חיי היהודים
היבט אידאולוגי	הקמת משטר בעל אידאולוגיה קומוניסטית	העמקת התודעה הקומוניסטית על ידי הקומיסריון לענייני יהודים ועל ידי היבסקציה
היבט כלכלי	הלאמת רכוש, תיעוש, קולקטיביזציה	*איבוד פרנסות מסורתיות: רוכלות, מסחר *מעבר לעיר *מעבר לתעשייה *פנייה למקצועות חופשיים *תכנון הפניית היהודים להתיישבות חקלאית
היבט דתי	*ביטול מוסדות דתיים *איסור פולחן דתי	*סגירת בתי כנסת *סגירת חדרים ושיבות *איסור הדפסת סידור תפילה *איסור מצוות מילה
היבט לאומי	חתימה לחברה פרולטרית – ללא לאומים	*איסור פעילות ציונית ולימוד השפה העברית *טיפוח שפת היידיש
היבט חברתי-תרבותי	*מתן שוויון זכויות *יצירת חברה ללא מעמדות *אנטישמיות מוסווית	*פירוק מוסדות הקהילה היהודית המסורתית *השתלבות בחברה הרוסית ותהליכי התבוללות והיטמעות, השתלבות במוסדות להשכלה גבוהה

פעילות סיכום

א.דיון: מה היו המגמות המנוגדות במדיניות השלטון ברית המועצות כלפי היהודים ?

בדיון מומלץ להבחין בין מגמות של שילוב לבין מגמות של דחיקה. לדוגמה :

- מגמות של שילוב: הענקת שוויון זכויות; פרסום פקודה האוסרת אנטישמיות; פעילות להעמקת התודעה הקומוניסטית בקרב יהודי ברית המועצות; התיישבות בחבל האוטונומי בבירוביג'אן.
  - מגמות של דחיקה: מאבק השלטון בסממנים לאומיים ותרבותיים; פירוק מוסדות הקהילה; סגירת חדרים וישיבות; איסור על פעילות ציונית.
- ב.חיבור:** על אחד מן הנושאים: אני מתיישב בבירוביג'אן; פניתי לפעילות ציונית במחתרת; אני יהודי חדש: יהודי-סובייטי.

פרק י: התערערות השלום העולמי- מלחמת האזרחים בספרד

פעילות מקדימה

א. ברור מושג: מלחמת אזרחים.

נושא לדיון: כיצד מדגימה מלחמת האזרחים בספרד את התערערות השלום העולמי?

א. ציר זמן: הכנת ציר זמן המבטא את תהליך התערערות השלום העולמי בין שתי מלחמות עולם. שימו לב למיקומה של מלחמת האזרחים בספרד בציר הזמן.

ב. במליאת הכיתה: דיון בגורמים למלחמת האזרחים.

ג. במליאת הכיתה: כיצד הפכה מלחמת האזרחים לסכסוך בינלאומי?

בדיון בנושא זה יש להציג את:

- שיקולי גרמניה ואיטליה להתערב במלחמה זו ואת שיקולי בריטניה וצרפת, המדינות הדמוקרטיות להימנע מהתערבות.
- הבריגדות הבינלאומיות, משמעות הקמתן ופעילותן.

פעילות סיכום

א. דיון בנושאים:

- האם נכון לטעון כי בספרד נחשפה חולשתן של המדינות הדמוקרטיות? נמקו.
- האם נכון לטעון כי מלחמת האזרחים בספרד הייתה "חזרה כללית" לקראת מלחמת העולם? נמקו.

ב. קריאת תמונה: בחירת תמונה מן הפרק המעוררת רגשות, והנמקת הבחירה.

ג. תעודה: בחירת תעודה מן הפרק המביעה דילמות של מלחמת האזרחים והנמקת הבחירה.

פרק יא: משברי התקופה משתקפים באמנות

פעילות מקדימה

א. אקטואליה: חלקו את התלמידים לקבוצות:

1. כל קבוצה תבחר יצירה שמתייחסת לסוגיה אקטואלית (חברתית, פוליטית, מדינית, וכדומה) בישראל או בעולם. היצירה יכולה להיות מכל סוג: שיר, סרט קולנוע, תוכנית טלוויזיה, ספר, כרזה או כל יצירה אחרת.
  2. כל קבוצת תלמידים תציג את היצירה שהיא בחרה, תסביר לאיזו סוגיה מתייחסת היצירה, ומה המסר שלה.
  3. נהלו דיון בכיתה:
- א. האם אחת מהיצירות (או כמה יצירות) שהוצגו גרמו לתלמידים להתבונן בסוגיה שבה עוסקת היצירה בצורה אחרת? (פרטים חדשים שגילו, דרכים אחרות להתבונן על הסוגיה וכדומה)
  - ב. האם מעורבות של אמנים בסוגיות אקטואליות היא טובה/רעה, משפיעה/חסרת השפעה, מרגיזה/משמחת...? מדוע?

נושא לדיון: מה אפשר ללמוד מהיצירות שהוצגו בפרק על התקופה בה הן נוצרו? מדוע בחרו

האמנים שיצירותיהם מוצגות בפרק לעסוק בסוגיות אלו?

- א. פעילות בקבוצות: האם האמנים שעבודותיהם מוצגות בפרק ביקשו לבטא את תחושותיהם? לעורר את דעת הקהל? להשפיע על המנהיגים? נמקו.
- ב. במליאת הכיתה: הצגת עבודות הקבוצות ודיון במסקנות.

פעילות סיכום

א. דיון: הציגו לפני התלמידים את הציטוטים הבאים, שנאמרו על ידי שני אמנים שונים:

- "אני חולם על אמנות של איזון, של טוהר ושלווה, ללא נושאים מטרידים או מדכאים, אמנות שתוכל לשמש לכל אדם המשתמש בשכלו (יהא הוא בעל עסקים או סופר) כגורם משקיט, כהתרגעות רוחנית, בדומה לכורסה נוחה, שבה ניתן למצוא מרגוע מעייפות גופנית" (אנרי מאטיס, הציטוט המתורגם לקוח מתוך הספר: אמנות בעידן הטכנולוגי, יחידה 7, עמ' 35).
- "אשר לי – 'המגוייסות' היא צורך פנימי עבורי. כשאני יושבת לעבוד, אין אני מכבה את הרדיו. אני אוהבת מוסיקה טובה, אבל אינני יכולה להימלט גם מן המהדורות החוזרות ונישנות של החדשות, מן המתח המחשמל שבין רצון היצירה השלווה לכורח התגובה המוחה." (רות שלוס, הציטוט מתוך: דעות, בית האמנים, תל אביב, 198)

הסבר הציטוטים, ודיון בכיתה:

- א. כיצד רואה כל אחד משני האמנים את תפקידה של האמנות על פי הציטוטים? מה הקשר בין שני הציטוטים לבין נושא הפרק? עם איזה ציטוט מזדהים התלמידים, ומדוע?
- ב. האם יצירות אמנות יכולות לשנות את המציאות? (האם הן יכולות לשנות את החלטותיהם של מנהיגים? האם הן יכולות לגרום לאזרחים לפעול לשינוי?)

פרק יב: מנדט בריטי בארץ ישראל

פעילות מקדימה

- א. **ברור מושגים:** מנדט, כתב המנדט. היעזרו בפרק ד. הבהרת המושג מנדט וייחודו בהבדל מן הקולוניאליזם.
- ב. **שאלת שאלות:** ניתוח תרשים אוכלוסיית פלשתינה (א"י), ושאלת שאלות על המידע העולה מן התרשים.

נושא לדיון: מה תוכנו של כתב המנדט של בריטניה על ארץ ישראל וכיצד פעלה בריטניה ליישמו בעשור הראשון של המנדט?

א. **ניתוח תעודה:** בירור תוכנו ומשמעותו של כתב המנדט של בריטניה על ארץ ישראל.

- בעזרת סעיפים מרכזיים מכתב המנדט יש להבחין בין ההתחייבות שקיבלה בריטניה לגבי כל תושבי פלשתינה (א"י) - דוגמאות: סעיף 3, סעיף 9, סעיף 14, סעיף 22, סעיף 23 לבין התחייבויותיה לבית הלאומי - דוגמאות: סעיף 4, סעיף 6. כיצד הבטיח כתב המנדט את שמירת הזכויות האזרחיות של הערבים ושל היהודים?
- ב. **במליאת הכיתה:** דיון בפעולות שביצע השלטון הבריטי בארץ ליישום כתב המנדט. דוגמאות:
- הגדרת הישות פלשתינה (א"י) והגדרת גבולותיה, בשילוב מפה. דיון בקשיים שהתעוררו עם קביעת הגבולות.
  - קביעת מטבע, בולים, שטרות – בשלוש השפות הרשמיות.
  - פיתוח תשתיות: מערכת כבישים, מסילות ברזל, נמלים, בשילוב מפה.
  - הקמת מערכת משפט ומוסדותיה, נהלי רישום קרקעות.
  - פיתוח שירותי בריאות וחינוך.
  - שמירה על הסדר הציבורי ובטחון התושבים.

פעילות סיכום

- א. **דיון:** מה הייתה המדיניות של ממשלת בריטניה ביישום כתב המנדט ועם אילו קשיים התמודדו הנציבים הראשונים?

פרק יג : היישוב היהודי מאמצע המאה התשע עשרה ועד תחילת המנדט

פעילות מקדימה

א. ברור מושגים: יישוב ישן, עלייה ראשונה, עלייה שנייה.

- ההיסטוריוגרפיה הציונית מכנה את גלי ההגירה של יהודים ממזרח אירופה לארץ ישראל בשנים 1881-1914, "עליות". זהו מונח הטעון במשמעות חיובית, בשונה מן המשמעות הניטרלית שיש למונח "הגירה" ויש לו קונוטציה דתית עמוקה, שיסודה בתנ"ך. "עליה" היא הליכה אל מקום קדוש- לארץ ישראל, ומתוך ארץ ישראל לירושלים. הציונות טענה את המונח "עליה" במשמעות לאומית מודרנית - הגירה של יהודים לארץ ישראל במטרה ליצור בה חברה שבה רוב יהודי, הנהנה מאוטונומיה או מעצמאות פוליטית מלאה ונושא את עצמו מבחינה כלכלית.

ב. הפקת מידע מכותרות הפרק, ודיון בשאלה: על פי הכותרות, באילו תחומי חיים חלו שינויים בארץ ישראל בין השנים 1850 – 1914?

ג. קריאת מפות: מפה 15, התפתחות השכונות החדשות בירושלים; מפה 16, יישובי העלייה הראשונה והשנייה. דיון בשאלה: מהם כיווני ההתפתחות שאפיינו בעיקר את היישוב הישן ומהם כיווני התפתחות שאפיינו בעיקר את העלייה הראשונה והשנייה?

נושא לדיון: אילו שינויים התחוללו בארץ ישראל ובחיי היהודים בעקבות היציאה מן החומות והעליות הראשונה והשנייה?

א. בקבוצות: קבוצות תלמידים ילקטו מידע על השינויים שהתחוללו ביישוב הישן וקבוצות נוספות על התמורות שחלו בימי העליות הלאומיות.

ב. במליאת הכיתה: דיון בשינויים. לדוגמה:

שינויים ביישוב הישן:

- הקמת מושבות חקלאיות בחיפה ובשרונה, ושכונות עירוניות ביפו, ובירושלים - מחוץ לחומות: משכנות שאננים, מחנה ישראל, נחלת שבעה, מאה שערים.
- תחבורה - הקמת חברת הסעה בין יפו לירושלים, והנהגת שירותי נסיעה בעגלות ובכרכרות. התפתחות אמצעי התחבורה: דיליז'נסים, קווי תחבורה קבועים בין יפו לירושלים.
- כלכלה - בין צעירי היישוב הוותיק התפתחה מגמה להבריא את היישוב, לפנות לעבודה יצרנית, להתנגד לתרומות ולנסות להתפרנס בכוחות עצמם.
- השפעה של ההתפתחות הכללית של ארץ ישראל בעזרת מעורבות של גורמים זרים: מדינות אירופה, הכנסייה, המיסיון, הטמפלרים. פנייה גם אל ההתיישבות החקלאית ולעבודת האדמה. במוצא - ניסיון שהחזיק מעמד, בפתח תקווה ובגיא אוני - ניסיונות שנכשלו. חידוש חשוב: השימוש בטחנות קמח המונעות בכוח הקיטור.
- חינוך - תהליך מודרניזציה: בעזרת תורמים מבחוץ הוקמו בתי ספר חדשים ובהם לומדים לימודים כלליים בנוסף ללימודי קודש. הוקם בית ספר חקלאי, "מקווה ישראל", על ידי חברת כ"ח.

תמורות בעלייה ראשונה ושנייה (1881 – 1914):

העלייה השנייה	העלייה הראשונה	היבט
		דמוגרפי (מספר העולים)
		אידאולוגי
		התיישבותי
		פוליטי
		תרבותי

פעילות סיכום

- א. **דיון:** מה הם המאפיינים של החברה המתהווה בארץ ישראל בין השנים 1850 – 1914?
- ב. **כתיבת חיבור:** מייסד שכונה חדשה בירושלים, או: איכר מבני העלייה הראשונה, או: פועל מבני העלייה השנייה, מספרים לנכדם על התפתחותה של ארץ ישראל ערב מלחמת העולם הראשונה.

פרק יד: עלייה והתיישבות בין מלחמות עולם

פעילות מקדימה

א. הפקת מידע מכותרות הפרק, ודיון בשאלה: על פי הכותרות, באילו תחומי חיים חלו שינויים בארץ ישראל בשנות העשרים והשלושים?

ב. קריאת מפות: מפה 18, ההתיישבות בארץ ישראל בשנות העשרים; מפה 19, ההתיישבות בארץ ישראל בשנות השלושים. מה מלמדות המפות על ההתיישבות בארץ ישראל בשנות השלושים?

ג. קריאת תמונות: עיון בתמונות הפרק והפקת מידע ראשוני אודות דיוקן העולים לארץ ישראל בשנות העשרים והשלושים.

נושא לדיון: כיצד פיתחו העליות בשנות העשרים והשלושים את מפת ההתיישבות, את חיי הכלכלה ואת החינוך והתרבות?

א. בקבוצות: ליקוט מידע על הגורמים שדחפו את העולים לצאת ממדינותיהם בשנות העשרים ובשנות השלושים ועל הגורמים שמשכו אותם לעלות לארץ ישראל. ריכוז המידע בטבלה. לדוגמה:

העלייה השלישית	העלייה הרביעית	העלייה החמישית	
			גורמי דחיפה
			גורמי משיכה

ב. במליאת הכיתה: מהו הדימיון ומהו השוני בגורמי הדחיפה וגורמי המשיכה בעליות השלישית, הרביעית והחמישית?

א. בקבוצות: איסוף מידע לגבי התפתחות היישוב בשנות העשרים והשלושים בעזרת הטבלה הבאה:

העלייה השלישית	העלייה הרביעית	העלייה החמישית	
			מאפייני העולים
			פעילות התיישבותית
			פעילות כלכלית
			פעילות בנושאי חינוך ותרבות

ב. במליאת הכיתה: דיון

- מה דמותה של החברה שנבנתה בשנות העשרים והשלושים?
- מה היו נושאי המחלוקת בחברה זו?
- אילו סוגי יישובים שהוקמו בשנות העשרים והשלושים קיימים גם בימינו? האם חלו בהם שינויים? מדוע?

פעילות סיכום

- א.מצגת תמונות מוערת:** המצגת תכלול מאפיינים של החברה שהתפתחה בארץ ישראל בשנות העשרים והשלושים. לדוגמה: דמויות של עולים, תמונות מיישובים. בתי חרושת וכד'.
- ב. תשבץ\טריוויה:** המביעים את התפתחות היישוב בשנות העשרים והשלושים.

פרק טו: מוסדות וארגונים ביישוב

פעילות מקדימה

א. סיעור מוחין: מהם המוסדות הפועלים במדינה דמוקרטית? אילו ארגונים פועלים בחברה דמוקרטית? באילו נושאים הם עוסקים?

נושא לדיון: מה היו המוסדות והארגונים שפעלו ביישוב? מה היה מקור סמכותם? באיזה תחומים פעלו ומה היו הקשיים איתם התמודדו?

א. פעילות אישית: ליקוט מידע ראשוני מכותרות הפרק על המוסדות והארגונים שפעלו ביישוב, ומיון תחומי פעילותם.

ב. במליאת הכיתה:

- הצגת המוסדות שפעלו ביישוב והבחנה בין מוסדות ישוביים: אסיפת הנבחרים (הוועד הלאומי, הנהלת הוועד הלאומי), הרבנות הראשית (הראשון לציון, הרב האשכנזי), ההסתדרות לבין מוסדות תנועתיים: ההנהלה הציונית. דיון בתחומי פעולתם. ברור המושגים המוסדות הלאומיים, כנסת ישראל.
- דיון בקשיים איתם התמודדת כנסת ישראל.

פעילות סיכום

א. דיון:

- מה היו התנאים שאפשרו הקמת המוסדות הלאומיים? (ראו כתב המנדט, פרק י"ב)
- כיצד עשויה הקמת המוסדות והארגונים לקדם את היישוב?
- במה דומות ובמה שונות הפעולות של מוסדות וארגונים ביישוב מפעולות של מוסדות וארגונים במדינה?

פרק טז : הסכסוך היהודי-ערבי בשנות העשרים והשלושים

פעילות מקדימה

א. **קריאת תמונות:** אתרו בפרק תמונות המציגות את כותרת הפרק וספרו מה אתם רואים בתמונה.

ב. **הפקת מידע מכותרות הפרק, ודיון בשאלה:** על פי הכותרות, מה היו מאפייני הסכסוך בין יהודים לערבים בשנות העשרים ובשנות השלושים?

ג. **ציר זמן:** בניית ציר זמן המציג את היחסים בין יהודים לערבים בארץ ישראל בשנות העשרים והשלושים ואת תגובת הבריטים. להוספת התמונה השלימו אירועים מפרק י"ד : עלייה והתיישבות בין מלחמות עולם (1919 – 1939).

נושא לדיון: מה אפיין את היחסים בין יהודים לערבים בשנות העשרים ובשנות השלושים? ומה הייתה תגובת הבריטים לאירועים אלה?

א. **פעילות בקבוצות:** איסוף מידע בנוגע ליחסים בין יהודים ערבים ובריטים בשנים 1920 – 1939. ריכוז המידע בטבלה. לדוגמה:

שנה	נושא	עמדת היישוב	עמדת הערבים	עמדת הבריטים

ב. במליאת הכיתה:

- הצגת הדוגמאות וניתוח משמעותן בעזרת מיון המידע על פי היבטים ומיקוד נושאי המחלוקת בין יהודים ערבים.
- דיון: מה היו הגורמים שהשפיעו על מערכת היחסים בין יהודים ערבים ובריטים בארץ ישראל בשנות העשרים והשלושים.
- ג. **במליאת הכיתה:** דיון בייחוד האירועים בשנים 1936 - 1939 והיותם אירועים המבטאים מפנה ביחסים בין יהודים, ערבים ובריטים בארץ ישראל.
  - ברור משמעות השמות: המרד הערבי, מאורעות 1936 – 1939. מה מביע כל אחד מן השמות? מאיזו נקודת מבט הוא ניתן.
  - ברור המדיניות שנקטה בריטניה בשנים 1936 – 1939 : ועדת חקירה מלכותית – ועדת פיל, תכנית החלוקה, ועדת וודהד, ועידת שולחן עגול, הספר הלבן של מקדונלד.
  - מומלץ לברר נושא היחסים בין יהודים לערבים בהיבט הביטחוני: הרוגים ופצועים מבין היהודים ביישובים ובדרכים; הפעלת סידורי ביטחון : ביישובים (הקמת גדרות ביטחון), בכלי הרכב (שיריון תא הנהג); הקמת "הנודדת"; הקמת יחידות ב"הגנה".
  - היחסים בין בריטים לערבים בהיבט הביטחוני: מרד ושבייתה כללית; ניסיונות הבריטים לשבור את המרד. הכרזה על הוועד הערבי העליון כגוף בלתי חוקי והגליית חבריו; הדחת המופתי פיזור המועצה הערבית העליונה.
  - הצגת הקשר בין האינטרסים של בריטניה במזרח התיכון לבין מדיניותה בארץ ישראל.

פעילות סיכום

- א. דיון:** האם נכון לטעון כי הסכסוך בין יהודים לערבים בארץ ישראל הוא סכסוך בין שתי תנועות לאומיות? נמקו.
- ב. ציר זמן:** דיון בציר הזמן שנבנה בפעילות המקדימה או בניית ציר זמן כמוצע לעיל. בחירת שני אירועים מציר הזמן המבטאים יחסים של סיבה ותוצאה והסברם.
- ג. חיבור:** על הנושא אילו הייתי יהודי או ערבי בארץ ישראל בשנות העשרים או השלושים מה הייתי מרגיש בהשפעת המצב ביחסי יהודים ערבים? מה הייתי חושב על כך? כיצד הייתי רוצה להגיב?

פרק יז: היישוב בימי מבחן

פעילות מקדימה

א. הגדרת מושג: ברור המושג דילמה.

- יש להדגיש כי דילמה נוצרת כאשר קיימת התנגשות בין ערכים סותרים. כל החלטה משקפת העדפת ערך אחד על פני משנהו. הדילמה היא איזה ערך להעדיף? מדוע? על מה לוותר?

נושא לדיון: בשנות השלושים התמודד היישוב עם כמה דילמות כתוצאה מהסכסוך בין יהודים לערבים וכתוצאה ממדיניות בריטניה בארץ ישראל. מה היו הדילמות הללו? ומה היו העמדות ביישוב כלפיהם?

א. במליאת הכיתה – הגדרת הדילמות איתן התמודד היישוב.

- שאלת ביטחון היישוב - הבלגה או טרור נגד טרור: איזו תגובה יש לנקוט מול הטרור הערבי ההולך וגובר ואיזה מחיר ייגבה בעקבות כל תגובה.
  - גבולות הבית הלאומי – הויכוח על תכנית החלוקה של וועדת פיל: האם ייתכן לקבל את הצעת החלוקה ולהקים מדינה רק בחלק משטחה של ארץ ישראל?
  - המגמות המנוגדות כלפי הבית הלאומי בתחום הביטחוני ובתחום המדיני?
- ב. בקבוצות - כל קבוצה תבחר באחת הדילמות ותנתח אותה. מומלץ להיעזר בתעודות המציגות עמדות מנוגדות בשאלות הללו.
- ג. במליאת הכיתה – כל קבוצה תציג את הדילמה אותה בחנה: שיקולי דעת ותובנות שעלו בקבוצה במהלך לימוד הדילמה.

פעילות סיכום

- א. דיון: במבט לאחור – מה היו הטיעונים הריאליים בדילמות הבלגה או טרור נגד טרור וגבולות הבית הלאומי? נמקו.
- ב. הכנת מצגת: שתבטא את העמדות השונות בדילמות איתן התמודד היישוב.
- ג. דיון: מה הייתה מדיניות היישוב כלפי בריטניה כתוצאה מן הנסיגה מתכנית החלוקה של וועדת פיל?

מקורות לעיון והרחבה

ספרים ומאמרים

- אייל, י'. "מאורעות 1929 – נקודת מפנה בתפיסת הביטחון בארץ ישראל", **קתדרה**, 83, עמ' 125 – 142.
- אייל, י'. **האינתיפאדה הראשונה**, משרד הביטחון, 1998.
- אליאב, מ'. (עורך), **ארץ ישראל ויישובה במאה הי"ט**, כתר, 1978.
- ביוור, א'. **מלחמת האזרחים בספרד**, הוצאת יבנה, 2004.
- בן עמי, ש'. **מליברליזם לפאשיזם**, משרד הביטחון, 1985.
- בן עמי, ש'. **ספרד בין דיקטטורה לדמוקרטיה, 1936 – 1977**, עם עובד, 1977.
- בן פורת, י'; יהושע, צ'; קידר א. **פרקים בתולדות היישוב בירושלים**, יד בן צבי, תשל"ג.
- גוטפילד, א'. **ארצות הברית ממלחמת האזרחים למלחמה הקרה**, משרד הביטחון, 1989.
- גור-אריה, ד'. **צעקה: דימויים אקספרסיביים בעט ובמכחול ב'מעבר המאה'**, הגלריה האוניברסיטאית לאמנות, 1992.
- גורני, י'. **מראש פינה ודגניה ועד דימונה**, משרד הביטחון, 1983.
- גטר, מ'. "העלייה מגרמניה בשנים 1933 – 1939", **קתדרה**, 12, עמ' 125 – 147.
- גיסיס, ח'. **משטר וטרור בברית המועצות**, עם עובד, 1980.
- הובסבאום, א'. **עידן הקיצוניות**, עם עובד, 1999.
- "זמנים" 65, 1988, הגיליון כולו מוקדש למלחמת העולם הראשונה.
- זנד, ש'. **הקולנוע כהיסטוריה: לדמיין ולבנים את המאה העשרים**, האוניברסיטה הפתוחה ועם עובד, 2001, פרק שני.
- חלמיש, א'. **במירוץ כפול נגד הזמן**, יד יצחק בן צבי, 2006.
- חלמיש, א'. **מבית לאומי למדינה בדרך**, חלקים א – ב, האוניברסיטה הפתוחה, 2004.
- חלמיש, א'. "עליית בעלי הון לארץ ישראל בין שתי מלחמות עולם", מתוך: ד. הכהן (עורכת), **קיבוץ גלויות: עלייה לארץ ישראל – מיתוס ומציאות**, מרכז זלמן שז"ר, 1998.
- טוכמן, ב'. **אוגוסט 1914**, משרד הביטחון, 1996.
- מצר, י'. "בין המשבר הכלכלי הגדול והניו דיל", **זמנים**, 8, עמ' 44 – 57.
- נאור, מ'. גלעדי, ד'. **ארץ ישראל במאה העשרים: מיישוב למדינה 1900 – 1950**, משרד הביטחון, 1990.
- נויברגר, ב'. **דיקטטורות: איטליה הפאשיסטית**, האוניברסיטה הפתוחה, 2009.
- נצר, ש'. **מאבק יהודי פולין על זכויותיהם האזרחיות והלאומיות (1918 – 1922)**, אוניברסיטת תל אביב, 1980.
- ערן, ע'. **דיקטטורות: ברית המועצות בתקופת סטאלין**, האוניברסיטה הפתוחה, 2003.
- פורת, י'; שביט, י'. (עורכים), **המנדט והבית הלאומי (1917 – 1947)**, **ההיסטוריה של ארץ ישראל**, 1982.
- פנון, פ'. **עור שחור, מסכות לבנות**, ספריית מעריב, 2004.
- פעיל, מ'. **התפתחות כוח המגן**, משרד הביטחון, 1966.
- רודריג, א'. "כל ישראל חברים" **ויהודי אגן היס התיכון, 1860 – 1929**, יד יצחק בן צבי והאוניברסיטה העברית בירושלים, 1991.
- שביט, י'. (עורך), **הבלגה או תגובה**, אוניברסיטת בר אילן, 1983.

שגב, ת'. **ימי הכלניות: ארץ ישראל בתקופת המנדט**, כתר 1999.
שי, א'. **ממלחמת האופיום ועד יורשי מאו, סין בזירה הבינלאומית, 1840 – 1990**, זמורה ביתן 1990.

שי, א'. **סין במאה העשרים**, משרד הביטחון, 1998.
שילוני, בן-עמי, **יפן המודרנית**, שוקן, 2002.
שמיר, ח'. "בריטניה ומלחמת האזרחים בספרד", **זמנים**, 22 – 23, עמ' 94 – 103 שפירא, א'. **חרב היונה**, עם עובד, 1992.
תומסון, ד'. **אירופה מאז נפוליאון**, חלקים א-ב, זמורה ביתן, 1984.
תומסון, ד'. "חוזה ורסאי, ניסיון בעשיית שלום", **זמנים**, 1, עמ' 77 – 86.

ספרות יפה

אורוול, ג'. 1984, עם עובד, 1971.
המניגווי, א'. **למי צלצלו הפעמונים**, ידיעות ספרים, 2006.
לפיד. ש'. **גיא אוני**, כתר, 1981.
סולזניצ'ין, א'. **ארכיפלג גולג**, שוקן, 1975.
סטיינבק, ג'. **ענבי זעם**, ידיעות ספרים, 2011.
סילוונה, א'. **יין ולחם**, זמורה ביתן, 1994.
עוזיאל, א'. **עד שניפגש**, הקיבוץ המאוחד, 2010.
רמרק, א'. מ'. **במערב אין כל חדש**, זמורה ביתן, 1982.
שלו, מ'. **רומן רוסי**, עם עובד, 1992.

סרטים

אדמה וחופש, בריטניה-ספרד, 1995, בימוי: ק' לוף'.
אררט, קנדה-צרפת, בימוי: א' אגויאן.
בייב, ארצות הברית, 1992, בימוי: א' הילר.
גליפולי, אוסטרליה, 1981, בימוי: פי ויינר.
הבלתי משוחזרים, ארצות הברית 1987, בימוי: ב' דה-פלמה.
החולמים, ישראל-הולנד, 1988, בימוי: א' ברבש.
המסע אל הרי הירח, בריטניה, 1989, בימוי: ב' רייפלסון.
המעבר להודו, ארצות הברית-בריטניה, 1984, בימוי: ד' לין.
זיכרונות מאפריקה, ארצות הברית, 1985, בימוי: ס' פולק.
סוד הגן הנעלם, ארצות הברית 1994, בימוי: א' הולנד.
שמש בוגדנית, רוסיה, 1994, בימוי: נ' מיכלקוב.
תה עם מוסוליני, איטליה-בריטניה, 1999, בימוי: פי זפירילי.